

УДК 331.59

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Томчук-Пономаренко Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,

кафедра економічної теорії, макро- і мікроекономіки,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна;

e-mail: tomchuk@knu.ua; ORCID ID: 0000-0002-3461-0021, E-3610-2016

Анотація. Розглянуто теоретичні підходи до визначення рівня життя населення в системі соціально-економічних відносин. Обґрунтовано сучасне розуміння рівня життя через призму еволюції наукових поглядів. Розкрито авторське розуміння рівня життя і добробуту населення, визначено місце цих категорій у системі соціально-економічних відносин. Проаналізовано та узагальнено підходи до аналізу рівня життя з виявленням їхніх переваг і недоліків. Удосконалено понятійний апарат категорії «рівень життя», співвідношення категорій «добробут», «якість життя», «спосіб життя»; визначення категорії «соціальний добробут» як соціально-економічної, що включає економічні, соціальні, інституційні, екологічні, психологічні, культурно-історичні характеристики умов життя, з метою виявлення основних тенденцій розвитку суспільства і розроблення практичного інструментарію подальшої соціальної — країни з економічним зростанням. Терміном «благополуччя» у вивченні самопочуття дослідники часто називають відчуття та уявлення людини про здоров'я та особисте щастя, що відрізняє її від інших компонентів благополуччя. Дослідження рівня життя населення крізь призму сучасних процесів економічного зростання здійснюється з урахуванням окремих категорій (об'єктивність, суб'єктивність, рівні та режими) з акцентом на забезпечення рівноваги (стійкості добробуту). У зарубіжній і вітчизняній науці запропоновано різноманітні методи оцінки добробуту, узагальнення яких дозволило виділити чотири сучасні підходи до його аналізу: на основі скоригованого значення валового внутрішнього продукту, вагових показників, комплексної оцінки та соціологічних оцінок. Важливим залишається створення цілісної методології оцінки рівня життя з метою виявлення його взаємозв'язку з економічними, у тому числі фінансовими, детермінантами на різних інституційно-просторових рівнях — держава, регіон, громада, домогосподарство.

Ключові слова: добробут, рівень життя, умови життя, малозабезпеченість, злидні, спосіб життя, становище населення країни.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 16.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR RESEARCH POPULATION'S LIVING STANDARDS

Tomchuk-Ponomarenko Nataliia,

Ph. D. in Economics, Associate Professor,

Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;

e-mail: tomchuk@knu.ua; ORCID ID: 0000-0002-3461-0021, E-3610-2016

Abstract. The article considers theoretical approaches to determining the living standards of the population in the system of socio-economic relations. The modern understanding of the standard of living through the prism of the evolution of scientific views is substantiated. The author's understanding of the standard of living and well-being of the population is revealed, the place of these categories in the system of social and economic relations is determined. Approaches to the analysis of living standards with the identification of their advantages and disadvantages are analyzed and generalized. The conceptual apparatus of the category «standard of living», the ratio of the categories «welfare», «quality of life», «way of life» have been improved; the definition of the category «social welfare» as a socio-economic category, which includes economic, social, institutional, environmental, psychological, cultural and historical characteristics of living conditions, to identify the main trends in society and develop practical tools for further socio-economic growth countries. The term «well-being» in the study of well-being, researchers often refer to a person's feelings and perceptions of health and personal happiness, which distinguishes it from other components of well-being. The study of living standards through the prism of modern processes of economic growth is taking into account certain categories (objectivity, subjectivity, levels and regimes) with an emphasis on ensuring balance (sustainability of welfare). Various methods of

welfare assessment have been proposed in foreign and domestic science, the generalization of which allowed to identify four modern approaches to its analysis — based on the adjusted value of Gross Domestic Product, weighing indicators, integrated assessment and sociological assessments. It remains important to establish a holistic methodology for assessing living standards in order to identify its relationship with economic, including financial, determinants at different institutional and spatial levels — the state, region, community, household.

Keywords: welfare, standard of living, living conditions, poverty, way of life, situation of the population.

JEL Classification D63, F66, I31

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 16.

Постановка проблеми. Методологія наукового аналізу соціально-економічних відносин має враховувати той факт, що ця система становить органічно інтегровану цілісність, де кожне суспільна взаємодія зумовлюється впливом усієї системи. Таким чином, та чи інша система соціально-економічних категорій є логічно завершеною формою наукового віддзеркалення об'єктивних суспільних відносин, і жодна її внутрішня категорія не може бути ані довільно переміщеною, ані переосмисленою або заміненою, щоб не порушити діалектичної єдності функціонування всієї системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування концептуально-методологічних засад дослідження категорії «рівень життя» сьогодні базується на основі праць Р. Доджа, А. Дейлі, Я. Хайтона, Л. Сандерса, С. Вайт. Узагальнення підходів до аналізу рівня життя дали підстави зробити висновки з результатів розвідок зарубіжних учених, зокрема таких, як: Д. Канеман, Е. Степто, А. Дітон, А. Стоун, В. Артемов, Г. Гвоздев. Серед вітчизняних науковців питання сутності категорій «добробут», «якість життя», «рівень життя» досліджують: Е. Лібанова, В. Мандибур, С. Гасанов, О. Длугопольський, О. Мельниченко, О. Євтушевська.

Постановка завдання. Усупереч значному науковому доробку, концептуально-методологічний базис дослідження рівня життя потребує осмислення через призму сучасності, що особливо актуально відносно українського суспільства. Відповідно, метою статті виступає поглиблення концептуально-методологічного базису дослідження рівня життя в системі соціально-економічних відносин. Для досягнення мети поставлено такі дослідницькі завдання: обґрунтувати сучасне розуміння рівня життя через призму еволюції наукових поглядів; розкрити авторське розуміння рівня життя і добробуту населення; визначити місце цих категорій у системі соціально-економічних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень життя становить важливу і багатогранну економічну категорію, котра відображає сукупність соціально-економічних відносин у процесі задоволення різноманітних індивідуальних і суспільних потреб. Однак саме це поняття є надзвичайно складним у теоретико-методологічному визначенні [3, с. 68]. Проблеми рівня життя і добробуту населення здавна привертала увагу економістів-теоретиків [1, с. 70]. Вивчення іс-

торії економічної думки свідчить про певний поступ у становленні теорії добробуту відповідно до розвитку провідних напрямів економічної теорії [4, с. 49; 2, с. 356; 5, с. 334].

Категорія «рівень життя» виражається сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей; характеризує досягнуту в суспільстві на певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних); визначає та оцінює реальні економічні джерела і соціально-правові та політичні гарантії, спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення [7, с. 136].

Оскільки у структурі категорії «рівень життя» можна виділити три рівні: інтегрований, соціально-диференційований, персоніфікований (або сімейний), вона виступає багаторівневою. Відповідно, ця категорія може характеризувати: 1) сукупний життєвий рівень населення країни або її окремого регіону; 2) рівень життя певних суспільних класів, соціальних груп або виокремлених (як-от маргінальні) верств населення; 3) рівень життя конкретно взятої особи чи сім'ї [6].

Визначаючи місце категорії «рівень життя» у системі соціально-економічних відносин, перш за все варто зазначити, що вона є системним, самостійним поняттям, якому структурно підпорядковуються інші внутрішні категорії, такі як: «добробут», «становище населення», «спосіб життя», «умови життя», «життєдіяльність» тощо. Також потрібно чітко розмежувати наявну сукупність відносин і показників на ті, що внутрішньо визначають категорію «рівень життя», і ті, що її зумовлюють, об'єктивно визначають і мають у системі ширше змістовне наповнення. Саме тому більш глибокого аналізу потребує питання щодо характеру системного взаємозв'язку категорії «рівень життя» з категорією «спосіб життя». Звідси виникає потреба чіткого і повного визначення змісту цієї категорії.

Спосіб життя як сукупність різноманітних видів і форм життєдіяльності людей у поєднанні з категорією «рівень життя» визначає ще одне інтегроване поняття — «становище населення країни». Ця категорія може оцінювати загальне становище, в якому перебуває населення країни, або ж характеризувати стан окремої професійної групи чи суспільного класу. Це визначається відповідними умовами праці й життєдіяльності, умовами споживання, повнотою задоволення зроста-

ючих потреб населення, що забезпечують відтворення життєдіяльності індивіда і, зрештою, формують рівень його життя.

У контексті дослідження цього питання досить важливим використовується аспект з'ясування проблеми ієрархічної підпорядкованості категорій у системі, що розглядається. Насамперед це стосується характеру взаємозв'язку категорій «рівень життя» і «добробут». Так, С. Гасанов, ставлячи в системній ієрархії категорію «добробут» вище, ніж «рівень життя», фактично зводить останню лише до матеріального споживання. Він пропонує уникати «вузького споживацького трактування добробуту, його ототожнення з рівнем життя, матеріальним споживанням тощо» [8, с. 125]. Ще категоричнішими з цього огляду є думки Н. Римашевської, Л. Онікова і С. Шаталіна. Вони вважають, що категорія «добробут» є синтезуючим поняттям, яке узагальнює такі поняття: «умови», «рівень», «спосіб» і «якість життя». Проте сама Н. Римашевська в одних працях категорію «добробут» як сферу життєдіяльності людей, пов'язану із задоволенням їхніх матеріальних і духовних потреб на основі суспільного виробництва, ототожнює з рівнем життя. Безперечно, альтернативою поняттю «добробут» є полярно протилежний стан життєвого рівня, що може бути визначений як «бідність» або «злидні». Тому цілком логічно, що категорія «рівень життя» за своїм змістом є більш широким поняттям, ніж «добробут», оскільки, крім останнього, може включати до свого складу й антиподи — такі рівневі прояви життя людини, як «малозабезпеченість», «бідність», «злидні» [9, с. 256].

У системі соціально-економічних категорій важливе місце займають «умови життя», під якими слід розуміти безпосередньо пов'язані з характеристикою життєвого рівня об'єктивні обставини, що впливають на життєдіяльність населення. До них можуть бути віднесені такі підсистеми: зайнятість і характер її організації; рівень оплати праці та реальних доходів населення; організаційно-економічні форми соціального захисту окремих верств населення (соціальне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні компенсації, пільги тощо); форми розселення і характер житлових умов; майнова забезпеченість сімей; розвиток суспільних фондів споживання; стан соціально-комунальної інфраструктури; екологічне середовище тощо.

Рівень життя в сукупності всіх його проявів виконує функцію базового індикатора, яким може бути оцінена ефективність реалізації державою соціальних заходів і відповідних економічних механізмів, що регулюють і забезпечують соціально справедливі або антагоністичні форми і методи розподілу життєвих благ між членами суспільства.

Дослідження рівня життя можна умовно здійснювати за двома категоріями – суб'єктивною й об'єктивною. Аналіз суб'єктивного рівня життя пе-

редбачає оцінку рівня задоволеності населення якістю життям, що відповідає поведінковим аспектам економіки домогосподарств. Оцінювання об'єктивного рівня життя означає врахування матеріальних, фінансових і соціальних умов, які впливають на економічну поведінку населення.

Щодо оцінки суб'єктивного рівня життя комплексним є підхід Е. Степто, А. Дітона і А. Стоуна, які виділяють оцінювальний (задоволення життям), гедонічний (почуття щастя, смутку, гніву, стресу і болю) та евдемонічний (почуття мети та сенсу життя) рівні життя [13]. Оскільки рівень життя можна оцінювати на індивідуальному рівні, а також рівнях домогосподарства, громади, регіону і держави, то в науковому дискурсі відсутній уніфікований підхід до дослідження цього поняття. Так, на рівні індивіда і домогосподарств ефективними методами є індикаторний та соціологічний. Натомість соціологічний метод не варто застосовувати на регіональному та національному рівнях, оскільки вони мають високу статистичну похибку. Для оцінки рівня життя на рівні макроекономіки методичним оптимумом є інтегральне оцінювання, яке передбачає відбір системи індикаторів, оцінки вагової значущості кожного з них і побудови інтегрального показника, який демонструє загальну картину рівня задоволення життя населення країни [14, с. 10].

На сучасному етапі виділяють чотири підходи до аналізу рівня життя: 1) на основі скоригованого значення ВВП; 2) зважування індикаторів; 3) інтегрального оцінювання; 4) за соціологічними оцінками. Перший підхід передбачає дослідження та оцінювання рівня життя на основі скоригованого значення ВВП із урахуванням «стійкого доходу» Хікса. Варто зазначити, що дефініція «стійкий дохід» Хікса є показником споживання, і, відповідно, рівень життя можна оцінювати на основі показника національного доходу (ВВП за вирахуванням зносу виробленого капіталу) [15, с. 37]. Другий підхід стосується формування системи показників, які показують різні аспекти рівня життя, не поляризуючи їх в інтегральний коефіцієнт. Система показників (або інформаційна панель) є дієвим засобом поєднання об'єктивних і суб'єктивних даних, більшість з яких не мають спільного «знаменника» (наприклад, грошового еквіваленту). Побудова системи показників передбачає розроблення градації щодо оцінки прогресу окремих індикаторів у забезпеченні рівня життя. Третій підхід передбачає побудову інтегрального коефіцієнта на основі зважування груп індикаторів. Індекс людського розвитку (ІЛР) Організації Об'єднаних Націй, який поєднує освіту і тривалість життя з ВВП у розрахунку на одну особу, є прикладом апробації цього підходу.

Методика ІЛР передбачає розроблення уніфікованої градації значень для оцінки рівня життя, що дає змогу робити обґрунтовано валідні та компаративні висновки в різних розрізах (часовому, територіальному,

інших). В Україні 2001 року була оприлюднена національна методика розрахунку ІЛР, розроблена колективом провідних українських учених під керівництвом академіка, директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Е. М. Лібанової та фахівців Державної служби статистики України. Вони використовували для моніторингу стану регіонального людського розвитку, вимірювання його прогресу та чинників, обґрунтування політики соціально-економічного розвитку регіонів України, результати розрахунків ІЛР [16]. Розроблення подібних показників у країні відбувалася з певним часовим лагом.

На основі Human Suffering Index, розробленого міжнародним Комітетом з проблем кризи народонаселення, визначають відмінності в умовах життя в різних країнах світу, зокрема рівень життя у країнах із ринковою економікою та країнах третього світу. Для кожної країни зокрема Human Suffering Index будується на основі 10 показників (доходи, інфляція, попит на нові робочі місця, ступінь перенаселення міст, дитяча смертність, харчування, наявність чистої питної води, використання енергії, грамотність дорослого населення і ступінь свободи особи), що характеризують рівень життя населення залежно від їхнього матеріального становища, демографічної ситуації, стану здоров'я і суспільного ладу.

Четвертий підхід ґрунтується на суб'єктивних оцінках індивідів або домогосподарств щодо власного рівня життя, якості та рівня задоволеності. Методи оцінювання рівня життя на основі соціологічного інструментарію мають багато супротивників, оскільки неправильно побудована методологія дослідження спричиняє отримання некоректних результатів.

Загалом, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку досліджень теорія суспільного добробуту і рівня життя продовжує формуватися. Уже класичним стало поєднання економічних і соціальних характеристик при визначенні категорії, доповнюючи їх інституційними, екологічними, культурними та іншими. Розвиток суспільства стимулює появу нових потреб, і від якості їх задоволення залежить рівень суспільного добробуту, а від можливості їх передбачення — гармонійний і сталий суспільний розвиток.

Висновки. Аналіз досліджень категорії «рівень життя» показує, що на нинішньому етапі трансформації суспільства питання необхідності подолання спрощеного, переважно вузькоекономічного підходу до розуміння цієї категорії, яка за своїм значенням є системоутворювальною, постає досить гостро. Зазначене, передусім, проявляється: у переважно абстрактному співвідношенні певної кількості людей з певною кількістю життєвих благ; явному або неявному отождоженні проблем рівня життя з проблемами задоволення виключно матеріальних потреб людини, до того ж лише як умови забезпечення функціонування робочої сили; оцінці рівня життя виключно як пасивного результату розвитку матеріального виробництва; недостатньому дослідженні зв'язку рівня життя з показниками ефективності праці та підприємницької діяльності — тобто з позицій досягнення оптимального паритету у процесі реалізації економічних інтересів і специфічних потреб праці та капіталу за переважаючих кількісних характеристик рівня життя над його якісними чинниками; неглибокому аналізу внутрішніх суперечностей категорії «рівень життя», що мають розглядатись у тісному зв'язку із загальною системою наявних соціально-економічних суперечностей, внутрішньо притаманних конкретному способу виробництва, певному способу життя, що особливо загострюються в умовах кризового стану, а це неминуче виникає в період радикальної трансформації суспільних відносин.

Слід зазначити, що актуальність розв'язання цих питань зумовлюється нагальною необхідністю дослідження специфічних тенденцій і закономірностей динаміки життєвого рівня населення з урахуванням конкретних умов соціально-економічного розвитку країни, особливо на кризовому етапі.

Недостатнє теоретичне обґрунтування або навіть практичне ігнорування зазначених у статті проблем обмежують будь-які можливості активного і позитивного наукового впливу на процеси реалізації послідовної та ефективної соціально-економічної політики держави у сфері забезпечення життєдіяльності населення в період глобальних викликів сучасності, що визначає нові перспективи подальших досліджень.

Література

1. Петти У. Экономические и статистические работы. Москва : Соцэкгиз, 1940. 324 с.
2. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения. Москва : Соцэкгиз, 1960. 375 с.
3. Schumacher E. F. Small is Beautiful. A Study of Economics as if People mattered. London, 1973. 68 p.
4. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Москва : Прогресс, 1978. 49 с.
5. Самуельсон П. Экономика : в 2 т. Москва : Алгон. 1992. Т. 1. 334 с.
6. Томчук-Пономаренко Н. Економіка добробуту : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. Київ : Ліра-К, 2020. 210 с.
7. Артемов В. А., Гвоздев Г. П. Бюджет и баланс времени в исследованиях уровня жизни. *Опыт социального исследования уровня жизни: методические аспекты* : сборник науч. трудов. Новосибирск, 1986. 136 с.
8. Гасанов С. Социализм: труд, потребности, благосостояние. Киев : Вища школа, 1988. 125 с.

9. Мандибура В. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. Київ : Парламентське вид-во, 1998. 256 с.
10. Римашевская Н. М. Прожиточный минимум. *Аргументы и факты*. 1990. № 14. С. 2.
11. Можина Н., Рабкина Н., Римашевская Н. Благополучие, распределительные отношения и проблемы оптимального планирования уровня жизни социалистического общества. *Экономика и математические методы*. 1980. Т. 16. Вып. 3. С. 418—434.
12. Біттер О., Губені Ю. Рівень життя сільських жителів у дзеркалі статистики та одного соціологічного опитування. *Економіка України*. 1998. № 6. 72 с.
13. Steptoe A., Deaton A., Stone S. Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet*. 2015. Vol. 385. Is. 9968. P. 640—648.
14. Біль М. Добробут як домінанта економічного зростання: концептуально-методичний базис. 2020. *Modern Economics*. № 23. С. 6—12.
15. Парнюк В. Визначення поняття «дохід» в економічній теорії. *Економіка України*. 2012. № 3. С. 36—48.
16. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. 2021. URL : <http://www.idss.org.ua>.

References

1. Petti, U. (1940). *Ekonomicheskie i statisticheskie raboty [Economic and statistical work]*. Moscow: Socekiz [in Russian].
2. Kene, F. (1960). *Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniya [Selected works of economics]*. Moscow: Socekiz [in Russian].
3. Schumacher, E. F. (1973). *Small is Beautiful. A Study of Economics as if People mattered*. London.
4. Keynes, J. (1978). *Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta i deneg [General theory of employment, interest and money]*. Moscow: Progress [in Russian].
5. Samuelson, P. (1992). *Ekonomika [Economics]*. Moscow: Algon [in Russian].
6. Tomchuk-Ponomarenko, N. (2020). *Ekonomika dobrobutu [Economics of welfare]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
7. Artemov, V. A., & Gvozdev G. P. (1986). *Byudzhet i balans vremeni v issledovaniyakh urovnya zhizni. Opyt sotsial'nogo issledovaniya urovnya zhizni: metodicheskie aspekty [Budget and time balance in studies of living standards. Experience of social research of living standards: methodological aspects]*. Novosibirsk [in Russian].
8. Gasanov, S. (1988). *Sotsializm: trud, potrebnosti, blagosostoyanie [Socialism: labor, needs, welfare]*. Kiev: Vyshcha shkola [in Russian].
9. Mandybura, V. (1998). *Riven zhyttia naselennia Ukrainy ta problemy reformuvannya mekhanizmiv yoho rehuliuвання [The standard of living of the population of Ukraine and the problems of reforming the mechanisms of its regulation]*. Kyiv: Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].
10. Rimashevskaya, N. M. (1990). Prozhitochnyj minimum [Subsistence level]. *Argumenty i fakty — Arguments and facts*, 71, 2 [in Russian].
11. Mozhina, N., Rabkina, N., & Rimashevskaya, N. (1980). Blagosostoyanie, raspredelitel'nye otnosheniya i problemy optimal'nogo planirovaniya urovnya zhizni sotsialisticheskogo obshchestva [Welfare, distribution relations and problems of optimal planning of living standards of socialist society]. *Ekonomika i matematicheskie metody — Economics and Mathematical Methods*, 16 (3), 418—434 [in Russian].
12. Bitter, O., & Hubeni, Yu. (1998). Riven zhyttia sil'skykh zhyteliv u dzerkali statystyky ta odnogo sotsiolohichnoho opytuvannya [The standard of living of rural residents in the mirror of statistics and a poll]. *Ekonomika Ukrainy — Ukraine Economy*, 6. [in Ukrainian].
13. Steptoe, A., Deaton, A., & Stone S. (2015). Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet*, 385, 640—648.
14. Bil, M. (2020). Dobrobut yak dominanta ekonomichnoho zrostannia: kontseptualno-metodychnyi bazys [Welfare as a dominant economic growth: conceptual and methodological basis]. *Modern Economics*, 23, 6—12 [in Ukrainian].
15. Parniuk, V. (2012). Vyznachennia poniattia «dokhod» v ekonomichnii teorii [Definition of «income» in economic theory]. *Ekonomika Ukrainy — Ukraine Economy*, 3, 36—48 [in Ukrainian].
16. *Metodyka vymiriuvannya rehionalnoho liudskoho rozvytku [Methods of measuring regional human development]*. (2021). Retrieved from <http://www.idss.org.ua> [in Ukrainian].